

«наївних простаків», «трудяг», які були довірливими по натурі і працювали на совість і в 60-х, і в 70-х, і у 80-х рр. [4, с. 159]. У розумінні старшого покоління бути професіоналом часто означало бути успішним. Професійне визнання частково пов'язане з тим, що, одержавши освіту, радянська людина не могла відступити від правила «працювати не за правилами». Ось що вважає один із учасників групового фокус-інтерв'ю: «Зараз молодь більш гнучка. А у радянські часи, якщо ви вивчилися на інженера – треба було іти працювати у конструкторське бюро» [7]. У цьому проявлявся безпосередній зв'язок освіти і виробництва.

Підводячи підсумок, хочеться зазначити, що на формування соціальних уявлень щодо життєвого успіху особистості впливають зміни фонових практик соціокультурного простору. Але проблема, яка розглядається в статті, має незакінчений характер, тому потребує подальшого вивчення, особливо з погляду аналітичного аналізу видів зміни фонових практик.

Бібліографічні посилання

1. Волков В. В. О концепции практик(и) в социальных науках / В. В. Волков // Социологические исследования. – 1997. – № 6. – С. 9–23.
2. Лычковская О. Р. Фоновые социальные практики: между дискурсивным и предметно-практическим (к методологии вопроса) / О. Р. Лычковская // Методология, теория та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: зб. наук. праць. – Х.: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2008. – С. 113–118.
3. Ионин Л. Г. Социология культуры: учебное пособие / Л. Г. Ионин. – М.: Логос, 1998. – 280 с.
4. Цветаева Н. Н. Биографические нарративы советской эпохи / Н. Н. Цветаева // Социологический журнал. – 2000. – № ½. – С. 150–163.
5. Согомонов А. Ю. Генеалогия Успеха-и-Неудач / А. Ю. Согомонов. – М.: Невский простор, 2005. – 384 с. – Режим доступа: <http://www.ecsocman.edu.ru>
6. Магун В. Смена диапазона / В. Магун // Отечественные записки. – 2003. – № 3. – Режим доступа: http://magazines.russ.ru/oz/2003/3/2003_3_33-pr.html
7. Вовк Е. Счастье плюс... Формулы успеха в современной России / Е. Вовк // Социальная реальность. – 2008. – № 1. – Режим доступа: <http://socreal.fom.ru>

Надійшла до редколегії 21.12.09

УДК 316.7

А. В. Демичева

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ЗАСАДИ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СИСТЕМИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ ФУНКЦІОНУВАННЯ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

© Демичева А. В., 2010

Розглянуто інституційну сутність пенітенціарної системи, генезис даного інституту, його функції. Увагу приділено аналізу сучасної української пенітенціарної системи, проблем, пов'язаних з її функціонуванням.

Ключові слова: пенітенціарна система, інституційна сутність, функціонування, в'язниця.

Рассмотрена институционная сущность пенитенциарной системы, генезис данного института, его функции. Особое внимание уделяется анализу современной украинской пенитенциарной системы, проблем, связанных с ее функционированием.

Ключевые слова: пенитенциарная система, институционная сущность, функционирование, тюрьма.

It is devoted to consideration institution essence penitentiary systems, to genesis of the given institute, his functions. The special attention is given the analysis modern Ukrainian penitentiary systems, the problems connected to its functioning.

Keywords: penitentiary system, institution essence, functioning, prison.

Покажіть мені ваші тюрми, і я скажу,
в якому суспільстві ви живете

У. Черчілль

Функціонування установ кримінально-виконавчого типу привертає все більшу увагу і з боку громадськості (особливо організацій, які займаються контролем за дотриманням та захистом прав ув'язнених), і з боку науковців, у тому разі й тих, хто спеціалізується в галузі соціології права. До речі, дана проблематика, що пов'язана з дослідженням пенітенціарної системи та інституту покарання в цілому, лише нещодавно потрапила у фокус вітчизняної соціології права й досі не стала «відпрацьованою». Таким чином, до наукового розгляду обраної теми підштовхує як соціальне замовлення, так і логіка розвитку сучасної соціології права.

Отже, пенітенціарна система – це встановлений в державі порядок та режим відбування кримінального покарання у вигляді позбавлення волі у межах закладів, до цього пристосованих [1, с. 8]. У загальноприйнятому вжитку пенітенціарні заклади – тюрма, виправні установи тюремного типу.

В основі історичної еволюції тюрми як особливого соціального інституту, яку проінтерпретував М. Фуко в роботі «Наглядати й карати: народження в'язниці», лежить суперечлива природа [2]. З моменту її появи, коли замість катувань і тілесних покарань стало широко застосовуватися позбавлення волі, тюрма покликана виконувати дві головні задачі. З одного боку, існування тюрми пояснюється розумінням суспільної безпеки, тобто необхідністю відокремлення злочинців від суспільства та утримання їх під вартою. Специфіка забезпечення суспільної безпеки вимагає, щоб умови утримання у в'язниці були достатньо жорсткими, оскільки позбавлення волі повинно сприйматися саме в якості покарання для злочинців. З іншого боку, мета перевиховання та реабілітації також є досить важливою для розуміння функціонування пенітенціарних установ: необхідним є збереження шансів для злочинців повернутися до нормального життя. Це складає певну проблему пенітенціарної системи. Тюрма, як інститут покарання, виникає в кінці XVIII – на початку XIX ст. В XIX ст. тюрма є основним засобом покарання в суспільствах, де свобода – надбання, яке належить усім. Основними принципами функціонування тюрми є

ізолювання від зовнішнього середовища, від співучасті (досягається улаштуванням тюрми); робота як інструмент виправлення; певна автономія тюрми. Таке дисциплінарне доповнення до юридичного й є пенітенціарним.

Щодо розвитку пенітенціарної системи, то в науковій літературі виділяються певні типи тюремних систем: каторга, табір примусової праці, тюрма пенсільванського типу, тюрма філадельфійського типу, оборонська тюремна система, англійська прогресивна тюремна система, ірландська тюремна система, система реформаторів, борстальська тюремна система [3]. В історичному розвитку каторга являла собою одну з найперших типів тюрми. *Каторга* – спільне ув'язнення великої кількості людей, які змушені існувати в обмеженому просторі і ділити усі моменти повсякденного існування. Ув'язнені повністю позбавлені мінімального приватного простору. До моделі каторги ближче більш сучасний пенітенціарний винахід XX ст. – радянські *табори примусової праці*, які також є типом спільного масового ув'язнення. Символ табору примусової праці – величезний барак на 200–400 осіб. Експансія публічності відбувалася у засіб тотального надзору, підпорядкування дій ув'язнених детальному контролю та організації життєвого простору, який виключав існування сфер особистого життя. Перші табори з'явилися в Радянській Росії ще у 1918 р., потім сформували основу створення ГУЛАГу у 1934 р. *Тюрма пенсільванського типу* (друга половина XIX ст., США) характеризувалася повною цілодобовою ізоляцією без будь-яких видів спільної діяльності. Засобами виправного впливу були одиночне ув'язнення, режим мовчання та тиші, одиночна праця в камері та читання релігійної літератури. *Оборонська тюремна система* (початок XIX ст., США) відрізнялася системою змішаного ув'язнення: засуджені разом працювали в майстернях, а ніч та інший неробочий час проводили в одиночних камерах. *Англійська прогресивна тюремна система* виникла у середині XIX ст., в якій засуджені проходили три ступені: одиночне ув'язнення, спільні роботи та умовне звільнення. Виправна програма містила скасування терміну за умов якісної роботи, працьовитості, взірцевої поведінки засудженого; розподіл ув'язнених на маленькі групи та введення колективної відповідальності за дії кожного; поступове пом'якшення умов перебування в тюрмі. У 50-х рр. XIX ст. в Ірландії була запропонована *ірландська прогресивна тюремна система*, сутність якої у розподілі відбування терміну позбавлення волі на чотири ступеня: одиночне ув'язнення, загальне ув'язнення, перехідні тюрми з напіввільним режимом, умовне звільнення. *Система реформаторів* (з 70-х рр. XIX ст., США) відрізнялася поділом ув'язнених на класифікаційні групи залежно від виправлення та переведення з однієї групи до іншої; системою стимулів та пільг; проведенням різних занять із засудженими (шкільних, гімнастичних, ремісничо-професійних тощо). *Борстальська тюремна система* (початок XX ст., Англія) була спеціальною системою молодіжних тюрем, в якій перебували ув'язнені, засуджені до 4-х років позбавлення волі.

Зрозуміло, що сучасні пенітенціарні системи розуміються ширше, ніж лише тюрми та містять достатньо різноманітні заклади. Так, наприклад, сучасна французька пенітенціарна система включає будинки арештів (утримуються особи, які заходяться під слідством та осуджені на строки до одного року), центри ув'язнення, тюрми (утримуються рецидивісти та особи, засуджені за тяжкі

злочини). У США покарання у вигляді позбавлення волі здійснюється у виправних установах, до яких належать федеральні тюрми чотирьох рівнів безпеки, тюрми штатів (теж чотирьох рівнів безпеки) та місцеві тюрми (утримуються найменш небезпечні категорії ув'язнених). Досить складна та розгалужена пенітенціарна система функціонує в сучасній Великій Британії.

Починаючи з моменту виникнення, тюрма постійно піддається критиці, основними моментами якої є те, що тюрми не знижують рівня злочинності, породжують рецидивізм, виробляють делінквентів, унеможливають реінтеграцію колишніх ув'язнених у суспільство. В сучасних умовах пенітенціарні системи фактично виявляються лише стримуючим фактором злочинності, відмежуванням злочинців на певний строк, не вирішуючи проблему перевиховання злочинців, проте іншої форми здійснення покарання у вигляді позбавлення волі ще не вигадано.

Щодо функціонування пенітенціарної системи в Україні, зазначимо, що вона є складовою частиною кримінально-виконавчої системи, яка має достатньо давню історію, в якій можна виокремити три головних періоди: *каральний* (до-пенітенціарний, від моменту фіксації у пам'ятках звичайного права функції виконання покарань і до кінця XVIII ст. Характеризується надзвичайною жорстокістю карних заходів); *філантропічний* (спроба покращення умов утримання ув'язнених та привернення уваги громадськості до незадовільного стану установ виконання покарання); *політичний етап*, якого в свою чергу поділяється на пенітенціарний (кінець XIX – початок XX ст.), виправно-трудовий (період існування СРСР), карно-виконавчий (формування Україною власної політики у сфері виконання покарань) [4]. Загальнополітичними задекларованими принципами сучасної карно-виконавчої політики в сучасній Україні є суворе дотримання законності, гуманність, демократизм, поєднання методів переконання та примусу, соціальна справедливість, провідна роль суспільно-корисної праці у виправленні засуджених, диференційоване застосування заходів та методів виправного впливу на засуджених, участь громадськості у виховній роботі із засудженими елементами сучасної пенітенціарної системи в Україні є Державний департамент України з питань виконання покарань та низка виправно-трудових установ. З 2004 р. в Україні діє новий карно-виправний кодекс, згідно з яким заклади виконання покарань класифікують як арештантські будинки, карно-виконавчі заклади відкритого (виправні центри) та закритого (колонії мінімального, середнього та максимального рівнів безпеки) типів, спеціальні виховні заклади для неповнолітніх. Всього в Україні 138 колоній різних типів безпеки та 10 закладів для неповнолітніх ув'язнених. Окремим елементом системи є ув'язнені. Щодо кількості тих, хто знаходиться в Україні у місцях позбавлення волі, то за даними Міжнародного центру тюремних досліджень, кількість ув'язнених на 100 тис в нашій країні складає 329 осіб. Для порівняння, за даними того ж Центру, в США кількість ув'язнених становить 737, в Гвіані – 630, Росії – 624, Кубі – 531, Австрії – 106, Німеччині – 96 [5, с. 73]. Щодо загальної кількості тих, хто знаходиться у місцях позбавлення волі, за даними Держкомстату кількість ув'язнених в Україні становила у 1995 р. 212,9 тис. осіб, 1998 р. – 232,6 тис., 2000 р. – 230,9 тис., 2002 р. – 194 тис., 2005 р. – 176,9 тис., 2007 р. – 152,8 тис., 2009 р. – 138 тис. осіб [6, с. 37]. Тобто спостерігаємо

тенденцію до зменшення кількості ув'язнених. З одного боку, ця тенденція є відбитком загального скорочення населення країни, з іншого – результат лібералізації карного кодексу України.

Функціонування пенітенціарної системи в Україні супроводжується існуванням широкого кола протиріч та негативних явищ. Пенітенціарна система, як і багато інших інститутів, відрізняється дуплікаційним характером: з одного боку, в даному інституті відбуваються певні зміни у відповідності з вимогами в першу чергу міжнародних організацій, а з іншого – сутнісні риси та практика організації діяльності залишається проекцією радянського періоду. Наприклад, дотепер у громадській свідомості триває розподіл колоній на колонії загального, посиленого та суворого режиму (як це було згідно з Виправно-трудовим кодексом України 1970 р.).

Щодо дисфункціональних явищ, які супроводжують діяльність пенітенціарної системи, то у витягу з дослідження про дотримання прав ув'язнених в пенітенціарній системі України та огляду «Карні покарання в Україні», який було опубліковано в щотижневику «Дзеркало тижня», акцентується увага на ряді моментів. У цьому витягу зазначається, що фінансування пенітенціарної системи протягом років залишається недостатнім та складає 25–45 % від нормативної потреби [7, с. 6]. У порівнянні, середні витрати на ув'язненого у 2006 р. склали у Канаді 509 \$, Швеції – 277 \$, Австралії – 143 \$, США – 71 \$, Польщі – 20\$, ПАР – 18 \$, Україні – 2,6 \$, Росії – 2 \$, Нігерії – 1,7 \$ [5, с. 73].

За даними Департаменту з виконання покарань, в колоніях залишається без роботи в Донецькій області 85,6% осіб, в Сумській – 87%, в Херсонській – 86,5%. За даними урядової комісії, ці цифри ще вище: в Донецькій області без роботи були 93% ув'язнених, у Львівській – 94%, Сумській – 96% [7, с. 6]. Проблеми, які супроводжують діяльність пенітенціарної системи: непрозорість, викривлення інформації, відсутність незалежних моніторингових досліджень, корумпованість, маніпуляція зі статистикою з боку Департаменту, відсутність механізму реалізації права засуджених на звернення до суду за захистом своїх прав, жорстке поводження з осудженими, збільшення кількості протестів ув'язнених проти адміністрації колоній, відсутність кваліфікованого персоналу, відсутність громадського контролю за дотриманням прав ув'язнених та діяльністю закладів виконання покарань.

Сьогодні на рівні громадської думки існує ідея про те, що держава в останню чергу повинна турбуватися про тих, хто порушив закон та знаходиться у місцях позбавлення волі, однак, тюрма, якщо вона може виправити багатьох злочинців, обходиться державі значно дешевше у порівнянні з тими збитками, які несе суспільство від багатьох невинуватених злочинців, що звільнилися з неї.

Бібліографічні посилання

1. Нова концепція пенітенціарної системи [Текст] / Ред. І. Штанько, В. Лавочкін. – К., 1995.
2. **Фуко М.** Наглядати й карати: народження в'язниці [Текст] / М. Фуко. – К.: Основи, 1998. – 400 с.
3. **Ткачевский Ю.** Прогрессивная система исполнения уголовных наказаний [Текст]: учеб. пособ. / Ю. Ткачевский. – М.: Зеркало, 1997. – 144 с.

4. Оцінка, шляхи подальшого реформування в'язничної системи України / під ред. О. С. Шпака [Текст]. – К., 1999. – 195 с.
5. **Степин І. М.** Тюрми народів [Текст] // Кореспондент. – 22 грудня 2007 р. – № 49 (228). – С. 70–73.
6. **Баринів І. С.** Зона виживання [Текст] // Кореспондент. – 14 лютого 2009 р. – № 5 (344). – С. 35–39.
7. **Еремін С. А.** Без права на обжалование [Текст] // Дзеркало тижня. – 8 листопада 2008 р. – № 42 (721). – С. 6.

Надійшла до редколегії 28.12.09

УДК 316.3

М. В. Зайцева

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

ФОРМИРОВАНИЕ КУЛЬТУРЫ ЗДОРОВЬЯ МОЛОДЕЖИ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Проведено оглядовий аналіз складових, що визначають фізичне, психічне, соціальне, духовне здоров'я молоді; наведено статистичні дані, що характеризують стан здоров'я молоді; розглянуто чинники, що впливають на формування культури здоров'я.

Ключові слова: здоров'я, психічне здоров'я, культура здоров'я, молодь.

Проведен обзорный анализ составляющих, определяющих физическое, психическое, социальное, духовное здоровье молодежи; приведены статистические данные, характеризующие состояние здоровья молодежи; рассмотрены факторы, влияющие на формирование культуры здоровья.

Ключевые слова: здоровье, психическое здоровье, культура здоровья, молодежь.

The survey analysis of constituents, determining the physical, psychical, social, spiritual health of young people is conducted; statistical information over, characterizing the state of health of young people, is brought; factors, influencing on forming of culture of health, are considered.

Keywords: health, psychical health, culture of health, young people.

Во все времена жизнь и здоровье человека определялись как наивысшие человеческие ценности, которые характеризуют общий уровень развития государства и выступают одним из основных критериев эффективности всех сфер общественной деятельности.

ВООЗ трактує здоров'я як стан повного фізичного, душевного і соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб або фізичних недоліків. І до недавнього часу прерогатива рішення проблем, пов'язаних зі здоров'ям людини, запобіганням захворювань, належала виключно медицині. Сьогодні здоров'я людини стає об'єктом вивчення широкого кола наукових дисциплін. В літературі налічується близько ста визначень поняття «здоров'я» і його розглядають не тільки як категорію медичну,